

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ԱՐՅԱՆԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳԻԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ Թ. Մանասերյան

Տնտեսական անվտանգության ապահովումը պետության կարևորագույն գործառնություններից մեկն է: Գնտեսական կառավարման նոր ձևերին անցման պայմաններում, որն ուղեկցվում է տնտեսական հարաբերությունների կարգավորող պայմա-օրենսդրական հիմքերի անկատարությամբ, երբեմն զրանց որոշ տարրերի միջև ակնհայտ հակասություններով, հասարակության ներսում տեղի ունեցող գործընթացների և իրավական դաշտի անհամապատասխանությամբ, ինչպես նաև ենթակայական պայմաններով երկրի տնտեսությանը Արևմուտքի տնտեսությունների կամ անդրազգային արդյունաբերական հսկաների կողմից վերածնվող միջնորդված ձգտումով, Հայաստանի և Արցախի տնտեսական անվտանգության ապահովման կարևորությունը դժվար է գերազանցատել:

Ամենաընդհանուր տեսքով տնտեսական անվտանգությունը կարելի է ներկայացնել որպես ազգային տնտեսության կարողություն և պաշտպանվածություն ապահովելու անհատի կյանքի և զարգացման արժանավայել պայմաններ, հաղաթվածություն և պետության սոցիալական և ձևոր բերված ռազմա-քաղաքական կայունության, ինչպես նաև ազգային շահերի պաշտպանության, Արցախի տնտեսությունը նախ՝ Հայաստանի, ապա նաև համաշխարհային տնտեսությանն աստիճանաբար ինտեգրելու, ներքին ու արտաքին սպառախի սպառախիցնեղին ու ազդեցություններին դիմակայելու մեյանիքմաների ստեղծման առումով կառավարման համակարգների որոշակի կարողություն և պաշտպանվածություն:

Տնտեսական անվտանգությունը առանձնացված ձևով չի կարելի դիտարկել: Այն ածանցյալ վիճակում է անկայացումից ի վեր տնտեսական բարեփոխումների հիմնականդիրքից զրանց հանգուցարծման, ինչպես նաև հասարակության զարգացման յուրաքանչյուր փուլում: Արցախի տնտեսության համար տնտեսական անվտանգության առուվիլ ընդհանրական հիմնարկություններից կարևորագույնը, թերևս, արտաքին և ներքին ազդեցություններին տնտեսության դիմադրողականության աստիճանն է, ինչպես նաև տարածքների ազատագրումից ի վեր զարգացման փոփոխվող պայմաններին արագ և պրկյունավիտ համարվելու ունակությունը: Այս սկզբունքը ենթադրում է նաև համամասնորեն սրբաբանակցվելու գուգահե տնտեսության կողմից ազգաբնակչության բարեկեցության բավարար մակարդակի ապահովման կարողություն, որին, նախ և առաջ, կարելի է հասնել արտադրական տնտեսության ասպարեզում ազգային անկախության, տնտեսական քաղաքականության մշակման և իրականացման ինքնուրույնության պահպանման հիման վրա: Մինչ Հայաստանի և Արցախի ինտեգրման և տնտեսական անվտանգության հայեցակարգի ուղղվածներին անդրադասնալը, ուսանելի է համատար ակնարկով անդրադասնալ այս բնագավառում մի շարք երկրների արժանագրած ձեքքերումներին:

Տնտեսական անվտանգության ԱՄՆ-ի ներկայիս հայեցակարգը հիմնականում ձևավորվել է անցյալ դարի կեսերին: Այն կատարված է գոյություն ունեցող համագումների վրա, այն է՝ միջազգային ասպարեզում ռազմական և ռազմավարական գործոնների նշանակության նվազմանը գուգահե առաջին պլան է մղվում երկրի տնտեսական եզրությունը, դրա դերը համաշխարհային տնտեսությունում: Ընդհանուր առմամբ, այդ հայեցակարգը միտված է ԱՄՆ-ի տնտեսական կարողության ամրապնդմանն ու բազմապատկանելի որպես աշխարհում երկրի ռազմավարական դիրքերի պահպանման կարևոր հիմք: Նման քաղաքականության առանցքային նպատակներն են ամերիկյան արտախանման զարգացումը և արտաքին նախապես Ջորջ Բուշ կուտանը ես շարունակում է նախորդ վաքակազմի կողմից իրականացվող արտաքին տնտեսական քաղաքականությունը:

Գերմանիայի տնտեսական անվտանգության պետական գաղափարախոսությունը հիմնված է սոցիալական գործընկերության պաշտանական հայեցակետի շաչանակներում երկրի ազգաբնակչության սոցիալ-տնտեսական շահերի անպայման պաշտպանության սկզբունքի վրա: Այս երկրում արմատավորված է նաև այն մտայնությունը, որ կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի երկրներում տիրող տնտեսական և սոցիալ-քաղաքական իրավիճակը դատում է մի

գործոն, սրն ալվելի անվիջակաբորնն է առնչվում Գերմանիայի տնտեսական անվտանգության հիմնախնդիրներին: Իրենց ինքնուր տնտեսական անվտանգության մտնեցումներն այս երկրում շարունակությունն են հետապնդողական շրջանում Լյադվիգ Էրիսթրի կողմից իրականացված բարեփոխումների և սոցիալական շուկայական տնտեսությանն ուղիված տնտեսական քաղաքականության:

Չինաստանում ազգային տնտեսական անվտանգությունը դիտարկվում է որպես պետական անվտանգության ընդհանուր ծառայարգի բաղկացուցիչ մաս: Նեոսոցիալ, Ժողովրդական տնտեսությանն ու սոցիալական զարգացմանն առնչվող տեղեկությունները, «Պետական գաղտնիքի պաշտպանության մասին» Չինաստանի օրենքի համաձայն, կազմում են երկրի պետական գաղտնիքը: Տնտեսական անվտանգության քաղաքականությունը Չինաստանում խիստ համահունչ է ներկայումս Կառավարության կողմից հեշակված «մեկ երկիր-երկու համակարգ» կարգախոսի:

Ճապոնիայում «տնտեսական անվտանգություն» հասկացությունը չի առանձնացվում որպես ինքնուրույն երևույթ, այլ դիտվում է որպես ալվելի լայն՝ «ազգային համակիր անվտանգություն» հասկացության բաղկացուցիչ մաս: Վերջինս բնութագրվում է որպես «արտաքին հարաբերությունների, տնտեսության, ժողովրդական գործի և գործունեության այլ ապահովմանի վրա տարածվող պետական միջոցառումներ» ուղղված արտաքին բոլոր հնարավոր ուժերից ազգային անվտանգության ապահովմանը:

Ռուսաստանում տնտեսական անվտանգության հայեցակետը հավանության է արժանացել և ամրագրվել ՌԴ նախագահի «Ռուսաստանի Դաշնության տնտեսական անվտանգության ռազմավարությունը (Հնդհանուր դրույթներ)» 1996թ. ապրիլի 29-ի #608 հրահանգով: Ռուսական մոդելի ինքնուր ընկած է ակադեմիկոս Սմոլցկի Գլադկի հանրահայտ աղյուսակը, որով կանոնակարգվում են տնտեսական անվտանգության գուցանիշների սահմանային մեծությունները համեմատելով դրանք համաշխարհային տնտեսություններում ամեն միտումների և առաջատար երկրների փորձի հետ:

Ինչ վերաբերվում է Հայաստանին ու Արցախին, ապա մինչ օրս դեռ չեն վշակվել անգամ մտնեցումներ տնտեսական անվտանգության հայեցակարգի կամ հայեցակետի վերաբերյալ: Մինչդեռ ակներև է, որ տնտեսական անվտանգության ռազմավարությունը պետք է կազմվի երկրի ազգային անվտանգության մի մասը և նպատակաուղղված լինի դեպի տնտեսական բարեփոխումների իրականացումը՝ մտապահ երեքից - հինգ տարիների ընթացքում: Մեր հատկապես, պետական նման ռազմավարության նպատակը պետք է լինի տնտեսությունների այսպիսի ինտեգրումն ու զարգացման ապահովումը, որը հնարավորություն կընձևեի ձևավորել ամեն անհատի զարգացման և հայկական ընդհանուր պետության ամբողջականության ապահովման, ինչպես նաև ներքին և արտաքին սպառնալիքների և բացասական ազդեցությունների հաջող դիմակայելու համար ընդունելի կենսաբյուրյանները:

ՄԸ համար հավասարապես կարևորում է նաև պետական ռազմավարության արտաքին տնտեսական ուղղվածությունը, որը հանգում է աշխատանքի միջազգային բաժանման մեջ երկրի և հայության համունատական առավելությունների իրացմանը, համաշխարհային տնտեսությանն ինտեգրման պայմաններում ազգային տնտեսության կայուն զարգացմանը, ինչպես նաև ներթափում է կանխել տնտեսական համագործակցության կենսական հարցերում արտասահմանյան երկրների և դրանց համավաճերից որևէ լուրջ կախվածություն կանխակալություն:

Հնդհանուր առումը հարկ է հիշել, որ տնտեսական անվտանգության կարևորագույն օբյեկտներ են անհատը, հասարակությունը, պետությունը և տնտեսական համակարգի հիմնական տարրերը, ներառյալ տնտեսական գործունեության պետական կարգավորման պայմաններում առկա ինստիտուցիանալ հարաբերությունները: Պետական նման ռազմավարությունը պետք է ներառի՝

1. Երկրի համար առավել էական ներքին և արտաքին սպառնալիքների բնութագրիչ՝ որպես ամեն անհատի, հասարակության և պետության կենսակրթն կարևորագույն շահերին սպառնացող վտանգի սրայմանների և գործոնների բացահայտումն ու դիտանցումը, սրոնք ի վիճակի են լիարժեքի պետության սոցիալ-տնտեսական կայունությունը ներկայումս կամ միջին ժամանակներ (3-5 տարի) ներառող հեռանկարում:

2. Տնտեսության ազգային շահերի արտահայտող և երկրի տնտեսական անվտանգության պահանջները բավարարող չափանիշների և բնութագրող մեծությունների բացահայտում:

3. Ազգային տնտեսության կայունությանը սպառնացող գործոնների ազդեցությունը վնասագրեծող կամ մեղմացնող տնտեսական քաղաքականության ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների և անհրաժեշտ մեխանիզմների ձևավորում:

Սպառնալիքներն, ընդհանուր առմամբ, տարբեր քննյթ և ուղղվածություն ունեն և կարող են հանգեցնել իրենց նշանակությանը և ծավալներով ոչ միօրինակ հետևանքների: Սպառնալիքների համակարգը մշտապես նույնը չի մնում, սպառնալիքները կարող են հայտնվել և վերանայ, ավելանալ կամ նվազել: Տնտեսական սպառնալիքները ասելով, թերևս, պետք է հասկանալ հնարավոր կամ իրականում գոյություն ունեցող ազդեցություններ, որոնք, ի վերջո, հանգեցնում են այս կամ այն նյութական վնասին: Դրանք կարելի է դասակարգել հետևյալ հատկանիշներով.

- քստ ծագման և իրացման երևակայական, հավանական, խիստ հավանական և իրական.
- քստ աղբյուրների տեղակայման արտաքին և ներքին.
- քստ հետևանքների համընդհանուր, տեղական նշանակության, միկրոտնտեսական, տարածաշրջանային և ճյուղային, մակրոտնտեսական.

- քստ տնտեսակային հատկանիշների՝ արտադրական ոլորտում, արտաքին տնտեսական ոլորտում, ֆինանսա-վարկային, ներդրումային համակարգերում, արժեթղթերի շուկայում, սեփականության կառավարման, գիտական և մտավոր կարողության ոլորտներում.

- քստ պատճառաձև վնասի չափի ծայրահեղ, էական, անշահ.
- քստ ծագման պատճառների՝ տարերային աղետներ, կանխամտածված ազդեցություն, սովորային տնտեսության գործողություններ.
- քստ հասցված վնասի քննյթի՝ նյութական, ֆինանսական, տեղեկատվական, բարոյական
- քստ ազդեցության քննյթի՝ ակտիվ և պասիվ:

Հաշվի առնելով ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ Արցախում ձևավորված սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական պայմանները, ինչպես նաև հասարակության ներքուստ առկա տարաբնույթ միտումները, առավել նպատակահարմար է պետական կառավարման մարմինների ուշադրությունը հրավիրել տնտեսական անվտանգության հետևյալ հավանական սպառնալիքների վրա.

1. Ազգաբնակչության գույքային անհավասարության և հասարակության բևեռացման մակարդակի և թշվառության ավելացում, որը հանգեցնում է սոցիալական անդորրի և հանրային համաձայնության խաթարման: Հանրային շահերի ձեռք բերված հարաբերական հավասարակշռությունը կարող է խախտվել հետևյալ հիմնական գործոնների գործողության պատճառով

- հասարակության շերտավորումը մի տեղ խումբ հարուստների և իրենց ապագայում ոչ մի հույս չունեցող աղքատ մարդկային զերակշռող զանգվածի.

- գյուղի հումքի և քաղաքային բնակչության շրջանում աղքատների տնտեսաբար կշռի ավելացում, որն, իր հերթին, ստեղծում է քրեաձիհ մթնոլորտ, սոցիալական լարվածություն և պայթյալ ինչպես Հայաստանի համար նախկինում խոյթ այնպիսի բացասական երևույթների տարածման համար, ինչպիսիք են թմրաբիզնեսը, կազմակերպված հանցագործությունները, մարմնավաճառությունը և այլն.

- գործազրկության զգալի աճ, որը հանգեցնում է սոցիալական մի շարք լուրջ հակամարտությունների.

- աշխատավարձի վճարման ուշացումներ, ձեռնարկությունների գործունեության դադարեցում և այլն.

- զանգվածային արտագաղթ դեպի Ռուսաստան և հեռավոր արտերկիր.

- մտավոր կարողության արտահոսք:

1. Տնտեսության կառուցվածքի արևեստական պարտադրված վերածնունդներ, որոնք պայմանավորված են հետևյալ հիմնական գործոններով՝

- տնտեսության հանքա-հումքային արտադրությունների զարգացում, այդ թվում՝ մոլիբդենի, ոսկու առեմանավաճ պաշարների արդյունահանում և զանգվածային արտահանում երկրից

- հայրենական արտադրության լայն սպառման ապրանքների մեծ մասի մրցունակության բացակայություն

- ժամանակակից տեխնոլոգիաների մշակման և արտադրության, մեքենաշինության, այլ ճյուղերի զարգացման ճանապարհին առկա օրինաչափ և արհեստաձիհ արգելիքներ և պետական աջակցության բացակայություն

-գիտական հետազոտությունների և նորամուծությունների տեխնոլոգիական միասնության ինչպես նաև ձևավորված գիտական խմբերի ու հիմնարկների քայքայում և դրանց հիման վրա հանրապետության գիտա-տեխնիկական կարողության փոշիացում.

-արտասահմանյան մի շարք երկրների և խոշոր ընկերությունների կողմից լայն սպառման ապրանքների գծով տեղական շուկայի գրավում.

-արտերկրի խոշոր ընկերությունների կողմից հայրենական արտադրությունների աստիճանական գրավում, նպատակ ունենալով դրանց արտադրանքի դուրս մղումը արտաքին, հետագայում նաև ներքին շուկաներից (օրինակ՝ Երևանի Լոնյակի գործարանը).

-բաշխիչ էլեկտրացանցների օտարում արտերկրի ԱՊՀ մի շարք երկրներում իրենց բացասական դրսևորած ընկերությունների, հետագայում ՀՀ-ի պարտադրանքով նախատեսվող նաև էլեկտրաէներգիա արտադրող կայանների սեփականաշնորհումը և տնտեսության իրական հատվածի ամբողջական կազմալուծումը (Ղազախստանի և Վրաստանի օրինակով).

-արտասահման համեմատ ներմուծումների անընդհատ աճ.

-Հայաստանի արտաքին պարտքի շեշտակի ավելացումը, որը սահմանափակում է Արցախին տրամադրվող օգնության ծավալը.

-երկու տարածքներում պետական բյուջեների ճնշվածքի խրոնիկական աճ և դրա ֆինանսավորման մեջ արտաքին աղբյուրներից կախվածության ակնհայտ ավելացում:

3.Բնակավայրերի սոցիալ-տնտեսական անհամաչափ զարգացումը

Այս սպառնալիքի կարևորագույն գործոններն են՝

-տարբեր մայրերի և բնակավայրերի զարգացման մեկալոգիկների միջև գոյություն ունեցող օրինաչափ տարբերությունը

-անկախության իրականացման հետ ընկած ժամանակահատվածում առանձին շրջանների ձևափոխությունների, տնտեսությունների միջև տասնամյակներով ձևավորված արտադրատեխնոլոգիական կապերի խախտումը

-վարչական առանձին տարածքների միջև մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ արտադրության մակարդակների գծով տարբերությունների ավելացումը

4.Հատարակության և տնտեսական գործունեության մեջ բրեւածին տարրերի ավելացում, որը հետևանք է հետևյալ գործոնների՝

գործազրկության աճ (հանցազորությունների զգալի մասը կատարվում են նկատման կայուն աղբյուր չունեցող անձանց կողմից).

պետական մարմինների չինովնիկների մի մասի սևուտաճում՝ կազմակերպված հանցագործ խմբերի հետ, որը հնարավորություն է ընձեռում հանցագործ կառույցներին ներուզղել կառավարման տարբեր համակարգերի վրա և տնօրինել պետական ունեցվածքի որոշակի զանգված և արտադրական կարողություններ.

-պետական վերահսկողության համակարգի թուլացում, որը թույլ է տվել աշխուժանալու քրեական տարրերին սեփականաշնորհման, առաքումների, պետական պատվերների և առևտրի գործարքներում:

5.Բանկային համակարգի դիրքերի թուլացում, որն արդյունք է հետևյալ հիմնական նրկայթների և գործընթացների՝

-տնտեսության իրական հատվածում ճգնաժամային երևույթների խորացում.

-բանկային համակարգի և տնտեսության իրական հատվածի միջև որոշակի անջրպետի գոյություն.

-առևտրային բանկերի շահալիցաբերության մեկալոգիկ անկում.

-տնտեսության վտրկավորումը բանկերի համար շարունակում է մնալ խիստ ռիսկային և ոչ նավթյունների.

-ժամկետանց վարկերի բարձր տեսակարար կշիռ.

-անհուսալի վարկերի ծավալների աճ.

-առևտրային բանկերի թափ կորճատում, որը հետևանք է ՀՀ կենտրոնական Բանկի կողմից ընդունված նոր նորմատիվային պահանջների:

Կարելի է առանձնացնել սպառնալիքների սուբյեկտների մի քանի կատեգորիաներ.

1.Միջազգային, անդրազգային և ներքին հանցագործ կառույցներ:

2.Կառավարման և իշխանության մարմինների կառույցացում, գործադիր իշխանության առանձին ղեկավարներ և լոբինգ իրականացնող խմբեր, որոնք աջակցում են երկրի տնտեսական անվտանգության շահերին հակասող ծրագրեր և հայեցակարգեր և իրականացնում դրանց իրավական պաշտպանությունը:

3. Անբարեկիտը և ձեռնարկության քողի տակ այլ գործարքներով զբաղվող տնտեսական և ֆինանսական կառույցներ, ֆինանսա-տնտեսական հարաբերությունների տեսական սուբյեկտներ, արտասահմանյան կապիտալի մասնակցությունը տեսական ձեռնարկություններ, արտասահմանյան ֆիրմաներ (նմկաչացուցություններ, մասնաճյուղեր), 100 %-անոց արտասահմանյան կապիտալով հայկական ընկերություններ:

4. Անբարեկիտը տնտեսական քաղաքականություն իրականացվող միջազգային տնտեսական միություններ և ֆինանսական կազմակերպություններ, անդրազգային և արտասահմանյան այլ խոշոր ընկերություններ, միջազգային կառույցներ:

5. Արտասահմանյան երկրների հետախուզական, հավահետախուզական և այլ հատուկ ծառայություններ:

Հայաստանի տնտեսական անվտանգությանն առնչվող սպառնալիքները կարելի է տևողավաճիվել հետևյալ հիմնական առարկաներում.

1. Հանրապետության ֆինանսա-վարկային հիմնարկների գործունեություն:

2. Չձևավորված ֆինանսական շուկա:

3. Չձևավորված արժեթղթերի շուկա:

4. Երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման կառավարման տեղեկատվական և հեռահաղորդակցությունների ասպարեզներ:

5. Տնտեսական կառույցների արտաքին տնտեսական գործունեություն:

6. Սոցիալական և տնտեսական զարգացման պետական ծրագրերի իրագործման գործընթացներ:

7. Տնտեսության կառուցվածքային բարեփոխմանը: Սևիպակնության ձևերի փոփոխություններ:

8. Պետական սեփականություն կառավարում:

9. Սովերային հանգագործ բիզնես և քրեական մենջմենտ. թմրանյութերի, զենքի և զինամթերքի: ռազմավարական նշանակության հումքի և նյութերի, թանկարժեք մետաղների և թանկարժեք քարերի, երկրի պատմա-մշակութային ժառանգությունը կազմող առարկաների ներքին և արտաքին ածուրցանական շրջանառություն (մաքսանենգություն):

Վերը թվարկված սպառնալիքները, չնչին բացառությամբ, առնչվում են նաև Արցախի տնտեսությանը:

Ինչպես վկայում են միջազգային փորձագետների ամենամյա խորհրդաժողովները, նույնիսկ արդյունաբերական զարգացած երկրներում «սովերային տնտեսության» հիմնահատքերը չեն կորցնում իրենց արդիականությունը և հրատապությունը: Նախ, «սովերային տնտեսությունը» խնդրաթուրում է շատ գործընթացներ, զգալիորեն իջեցնում է տնտեսության ներսում ճգնաժամային երևույթների դեմ իրականացվող միջոցառումների արդյունավետությունը: Ավելին, միջազգային կազմակերպությունների, մասնավորապես, Transparency international-ի կողմից իրականացված ուսումնասիրությունը ցույց են տալիս, որ ամբողջ աշխարհում «սովերային տնտեսություն» կազմակերպությունը և կառավարումն ավելի արդյունավետ է, քան տնտեսության օրինակաբեր են հակվող, հայտնի հատվածում: Այս հիմնահատքը եւտակապես մեծ կարևորություն է ստանում Հայաստանի ներկա տնտեսական իրավիճակում: Այստեղ «սովերային տնտեսության» տեսակարար կշիռը նշրք անգամ գերազանցում է տնտեսության հարկվող հատվածը: Մեր երկրում «սովերային տնտեսության» դրսևորումների առաձեռնահատկությունները պայմանավորված են նաև նրանով, որ տեղի է ունենում որևէ կերպ չհամադրված, չծրագրավորված անցում պետության կառավարման խիստ կենտրոնացված համակարգից դեպի շուկայական կառավարման մեխանիզմի ձևավորում: Եվ քանի որ նշյալ գործընթացը որոշակի առումով ասոչ է անցել դրա համար անհրաժեշտ շուկայական միջավայրի ձևավորումից, նպատակոր պայմաններ են ստեղծվում «սովերային տնտեսության» զարգացման համար:

Մյուս խնդիրն այն է, որ դժվար լուծելի է ոչ միայն «սովերային տնտեսության» դեմ պայքարն, այլև ինքնին դրա գործունեության մեխանիզմների վերլուծությունը: Բազակայում է տնտեսության այս հատվածի վիճակագրական դիտանցման համակարգը, որի օգնությամբ հնարավոր էլինելու պարզել դրա ճշգրիտ չափերն: ըստ արտագրվող ապրանքների և ծառայությունների ծավալների, ինչպես նաև ըստ նկատմունքների ստացման և վերաբաշխման: Նման դրություններ իրական սպառնալիք է հարուցում նաև երկրի ֆինանսական համակարգին: Ակնհայտ է նաև «սովերային տնտեսության» ակտիվ ազդեցությունների շնորհիվ հանրապետության պետական քաղաքական կառույցների ձևավորման հավանականությունը:

Ինչպես հայտնի է, աշխարհի բոլոր երկրներում պաշտոնական վիճակագրությունը ցույց է տալիս միայն տնտեսության իրավաբանական գրանցում ստացած միավորներում ստացված նկատմունքները: Նույնիսկ այս պարագայում հաշվի է առնվում միայն հարկային իշխանությունների կամ վիճակագրական մարմինների պաշտոնական հայտարարագրած նկատմունքների չափերը միայն: Գոյություն ունի տնտեսվարող սուբյեկտների կողմից արտադրության ծավալների և նկատմունքների զգալի մասը թաքցնելու գրեթե համատարած մեծ շահագրգռվածություն: Դրապատճառները տարբեր երկրներում տարբեր են: Եթե կենտրոնացված պլանային համակարգի պայմաններում առավել կարևոր դրդապատճառներից էին ժնգրվածների քողարկումը և բյուջետային միջոցների առավելագույն ստացումը, ապա շուկայական տնտեսության պայմաններում հիմնական դրդապատճառը հարկերից խուսափելն է:

Անցումնային շրջանում սովորաբար գործունեության դրապատճառները որոշակի փոփոխություններ են կրում, որի հետևանքով «սովորաբար տնտեսության» բուն կառուցվածքը և էական փոփոխությունների է ենթարկվում: Այսպես օրինակ, եթե նախկինում «սովորաբար տնտեսության» բաղադրիչներից էին հավելավճարները և «վճարովի» պարտավորյունները, իսկ տնտեսության մասնավոր բնույթի աննշան մասի պարագայում հարկերից խուսափելու երևույթ գրեթե չէր նկատվում, ապա ներկայումս պատկերը լիովին փոխվել է:

Պետական ձեռնարկությունների համատարած սեփականաշնորհման գործընթացի շնորհիվ և նոր, մասնավոր ձեռնարկությունների ստեղծումով տնտեսության մասնավոր հատվածի սկսեց աճել: Մինչ պետական ձեռնարկությունների կառավարող օգակները հաճախ ուղղակիորեն հնարարություններ չէին ցուցաբերում ավելացնելու և ստանալու այդ ձեռնարկությունների շահույթները և մյուս նկատմունքը՝ դրանց պետության հետ վերաբաշխելու համար, մասնավոր ընկերությունների սեփականատերերը օգտագործում են հնարավոր միջոցները՝ թեթևացնելու հարկային բեռը, քանզի բյուջետային և արտաբյուջետային ֆոնդերի հարկերի և վճարումների ցանկացած կրճատումը ուղղակի կամ անուղղակի ձևով ավելացնում է անձնական նկատմունքը: Այդ իսկ պատճառով, մասնավոր հատվածից ստացող թաքցրած նկատմունքն աճում են տնտեսության մասնավոր հատվածի աճի հետ՝ ուղիղ համեմատական կապով:

Անօրինակ գործունեության տնտեսկների ավելացմանը, հանցագործությունների (այդ թվում՝ տնտեսական) աճին զգալիորեն նպաստում է անցումնային շրջանին խիստ բնորոշ սոցիալական պայմանների վատթարացումը, հասարակության շերտավորումը և բարոյականության անկումը: Մեծականաշնորհման քողի տակ առաջանում են կեղծ կամ ձևական ընկերություններ, որոնք այդպիսով օրինականացնում են «սովորաբար տնտեսության» նկատմունքը: Այս ամենն, իր հերթին, պարտառ հող է ստեղծում սովորաբար կամ ուղակի հանցագործ գործունեության համար: Չնայած այն հանգամանքին, որ պաշտոնական վիճակագրության կողմից չհաշվառվող գրանցվող և չգրանցվող գործարքների արդյունքում ստեղծվող արտադրությունների և դրանցից ստացվող նկատմունքների ծավալներն էական չափեր են հասել, այսուհանդերձ, հարկային մարմինները և վիճակագրական ծառայություններն առայժմ չեն գտել դրանց գնահատման արդյունավետ և հուսալի միջոցներ և մեթոդներ: Ռուս տնտեսագետ Ա.Կոշչինն այս առիթով առաջարկում է ուշադրություն դարձնել և արձանագրել «սովորաբար տնտեսության» դրսևորման գլխավոր փաստերը և փարձել գտնել դրանց հնարավոր բացատրություններ: Եշենք դրանցից մի քանիսը՝

-աշխատանքի ոչ համապատասխան, ցածր վարձատրություն, որը բացատրվում է զուգահեռ կատարվող, բայց չհարկվող այլ վճարումներով՝ դեկոզիտային հաշիվներ, ապահովագրական վճարներ, փաստացի պայմանագրերով կանխիկ դրամի վերլուծում:

-միջնորդների միջոցով ցածր գներով իրացում, որը բացատրվում է կրկնակի գներով, մյուս մասը տրվում է կանխիկ շրջանառությամբ:

-ձգձգվող չվճարումների գումարը հավասարվում է մի քանի ամիսների հասույթին, որը բացատրվում է այն հանգամանքով, որ ձեռնարկությունը միտումնավոր կերպով հարմարվում է չվճարումների շրջանին. այս հարցի լուծումը պայմանավորված է դեկլավար օդակների փոփոխությամբ և նոր աշխատանքի որդեգրմամբ:

-ցածր շրջանառություն, որն արդյունք է քողարկված ընթացիկ հաշիվների օգտագործման:

-մանր ֆիրմաների հետ հաճախակի իրականացվող գործարքներ, որն առաջանում է հարկվող շրջանառության նկատմամբ սովորաբար անհամեմատ ավելի բարձր տնտեսակարար կշիռ:

«Սովորաբար տնտեսությունն» իրենց ներկայացնում է անտեսական գործունեության չհաշվարկած, չկանոնակարգված և հակաօրինական ձևերի մի ամբողջություն:

Մասնավորապես, սովորաբար տնտեսություն ասելով հասկանում ենք ապրանքների և ծառայությունների փոխանակում, որի մասին տեղեկությունները չեն հասնում հսկողության իրականացվող պաշտոնական մարմինների: «Սովորաբար տնտեսության» հետևանք են տնտեսության իրական հատվածում հարկերի ավելացումը, դրամի նախատեսվածից բարձր սղանը, բանի որ «սովորաբար տնտեսությունից» ստացված գումարները չեն հարկվում:

Ինչպես տնտեսությունն ընդհանրապես, այնպես էլ «սովորաբար տնտեսությունը» բազիսային հասկացություն է, ուստի այն ևս պետք է անխուսափելիորեն ունենա «վերնաշենք», այսինքն՝ համապատասխան սովորաբար կառուցված ոչ պաշտոնական իրավունք, էտիկայի կանոններ, անվտանգության արտաքին և ներքին ծառայություններ, խորհրդարանական լոբբի, «քողարկման» սեփական գաղափարախոսություն: Այս է պատճառը, որ «սովորաբար տնտեսություն» հիմնահարցը կարևորվում է ոչ միայն տնտեսական անվտանգության, այլև հասարակության ներսում ժողովրդավարական բարեփոխումների իրականացման և շուկայական արդյունավետ համակարգ ձևավորելու իմաստով: Դա, իր հմրթին, նշանակում է, որ ազգային տնտեսության անկայունության ընթացիկ գործոնը պետք է իր տեղը գտնի տնտեսական գերակայությունների, ինչպես նաև տնտեսական անվտանգության ապահովմանը միտված համապատասխան ծրագրերում:

Տնտեսական անվտանգության հիմնահարցերը հավասարապես կարևոր են յուրաքանչյուր երկրի համար՝ անգամ անկախ դրանց տնտեսական զարգացման տարբեր մակարդակներից: Տարբեր են միայն զարգացած և մեզ համադրելի նրկրների նման անցումային տնտեսություններում «տնտեսական անվտանգության» հասկացությունները: Եթե, օրինակ, Հայաստանում և Արցախում այն անհատի, հասկացության և պետության նորմալ կենսագործունեության համար նվազագույն կենսապայմանների ապահովման կարողություն է, ապա ԱՄՆ-ի պարագայում այն ժողովրդի կենսամակարդակի բարձրացմանը և տեղական ապրանքների մրցունակության բարելավմանն ուղղված պետության տնտեսական քաղաքականության արդյունավետությունն է, որն ամրագրված է Ֆ.Ռուզվելտի կողմից մշակված եսյտնի ռազմավարության հիմնադրույթներում: Հյուսիսային համար հատկապես կարևորում են տնտեսական անվտանգության ապահովման ոչ միայն աշխարհատնտեսական և աշխարհաքաղաքական պայմանները և տարածաշրջանային դինամիկ զարգացումները, այլև Աֆլյառքի յուրահատուկ դերը՝ Հայաստանի և Արցախի մրցակցային առավելությունների բացահայտման և արտաքին շուկաներում դրանց արդյունավետ իրացման, ինչպես նաև՝ ներքին տնտեսական համագործակցության աստիճանի բարձրացման և տնտեսական անվտանգության կայացման գործում:

Ամփոփում

Հոդվածում բացահայտվում է տնտեսական անվտանգության էությունը, դիտարկվում են դրա ապահովման ուղղությամբ միջազգային փորձը ու մտնցումները: Հիմնավորվում է ՀՀ և ԼՂՀ տնտեսական անվտանգության հայացմակարգի մշակման անհրաժեշտությունը, ձևավորված սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական պայմանների հաշվառումով, քննարկվում է դրա վրա ազդող գործոնները: Բերվում են երկու պետությունների տնտեսական անվտանգության վրա ներգործող սպառնալիքները:

Резюме

В статье раскрывается сущность экономической безопасности, рассматривается международный опыт по его обеспечению и подходы. Обосновывается необходимость разработки концепции экономической безопасности РА и НКР и с учетом сформированных социально-экономической и политической условий обсуждаются факторы влияющие на нее. Приводятся угрозы, влияющие на экономическую безопасность двух государств.